

סוף עידן "המפרנס היחיד": משפחות עם שני מפרנסים בישראל חיה שטייר

המשפחה המערבית עברה בעשורים האחרונים שינויים דרמטיים הבאים לביטוי בדפוסי נישואין, גירושין והורות. תשומת לב רבה במיוחד ניתנת במחקר למגוון הרחב של סוגי משפחות, הכולל כיום, נוסף על המשפחה הזוגית הגרעינית ה"מסורתית", גם משפחות זוגיות שבהן בני הזוג אינם נשואים (זוגרים), משפחות בנישואים שניים (או יותר), משפחות חד-מיניות, משפחות חד-הוריות (מרביתן בראשות נשים), ועוד. ריבוי דפוסי המשפחה העלה על סדר היום המחקרי את הדיון בעתיד המשפחה. הדעות נחלקות בין סוציולוגים שאימצו את הדימוי של "שקיעת המשפחה" (ר' למשל Popenoe, 1993) לבין אחרים הטוענים דווקא להמשכיות המשפחה כמוסד חברתי מרכזי, למרות השינויים שהיא עוברת (לדוגמה Goode, 2007; Cherlin, 2004), או אלה הטוענים כי לפנינו תהליך הולך וגובר של פלורליזם בדגמי משפחה (Stacey, 1993).

למרות השינויים הללו, עדיין מרבית המשפחות בעולם המערבי הן משפחות זוגיות. כך הדבר גם בישראל, שחוקרים רבים הגדירו אותה כ"חברה משפחתית" (פוגל-ביז'אוי, 2006). עם זאת, המשפחה הזוגית שינתה את פניה מן היסוד. בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים רווח בעולם המערבי ובישראל דגם המשפחה הזוגית שבה הגבר היה המפרנס היחיד, וחלוקת העבודה המגדרית ייעדה לנשים את המטלות הטיפוליות. חלוקת עבודה זו שלא נעלמה מהעולם, כפי שנראה בהמשך, התבססה על אידיאולוגיית "התחומים הנפרדים": גברים פעלו ב"תחום החיצוני", בשוק העבודה, ואילו הנשים – בתחום הביתי, בעבודות הטיפול (Becker, 1981; Parsons, 1955).

תהליכים כלכליים, דמוגרפיים וחברתיים הולידו לשינוי משמעותי בתפקידן הכלכלי של נשים ושיעורי השתתפותן בכוח העבודה עלו באופן דרמטי החל משנות השבעים המוקדמות (עם שונות בין מדינות). השתלבותן של נשים בשוק העבודה

הביאה לשינוי דרמטי במשפחה, שכן מרבית המצטרפות החדשות היו נשים נשואות ואימהות לילדים (Kraus, 2002).

למרות השינוי שחל בתפקידן הכלכלי של הנשים, לא חל שינוי משמעותי בחלוקת העבודה הטיפולית – אמנם גברים הגבירו את השתתפותם בטיפול בילדים, אולם בכל המדינות המתועשות (ולא רק בהן) הטיפול בבית ובילדים נותר נחלתן של נשים. מרבית הזוגות בחברה המודרנית הקפיטליסטית הם זוגות עובדים, מרבית הילדים בחברה חיים במשפחות שבהן שני ההורים מעורבים בשוק העבודה ובמרבית המשפחות נשים נושאות בנטל הכפול של עבודת הטיפול ועבודה בשכר. כתוצאה מכל זאת יש מקום לארגן מחדש את חיי המשפחה והקהילה. ואכן קובעי המדיניות ניצבים בפני בעיות חדשות ולצדן – דרישה לשינוי במוסדות חברתיים ובדפוסי חיים שהיו מוכרים עד כה. מהן אפוא הבעיות החדשות שמציבה המשפחה כפולת המפרנסים והאם המבנים החברתיים הקיימים ערוכים להתמודד עמה? מהן ההשלכות של השינוי המשפחתי לגבי נשים, גברים וילדים? בפרק זה אנסה לברר נושאים אלו ולדון בקשיים העומדים בפני המשפחה החדשה, בעיקר בכל הקשור לשילוב עבודה ומשפחה, להשלכות של השינוי בהרכב המפרנסים במשפחה על חבריה, ולדרכים להתמודד עם הסוגיות החדשות שצומחות.

צמיחתה של המשפחה בת שני מפרנסים

כניסתן של נשים לשוק העבודה שינתה מאוד את מבנה המשפחה ואת הרכב המפרנסים בה. לפיכך חשוב לדון בגורמים המסבירים את הצטרפותן של נשים נשואות בכלל ושל אימהות לילדים בפרט לפעילות הכלכלית בשכר. חוקרים בתחום מציעים כמה הסברים מרכזיים לשינוי שחל בהתנהגות הכלכלית של נשים: (א) שיפור בהזדמנויות התעסוקתיות של נשים; (ב) שינוי במבנה המשפחה ובתהליכים דמוגרפיים הקשורים בה; (ג) שינויים הקשורים במערכת הרווחה ובהתייחסותה לסוגיית הנשים העובדות; (ד) שינויים תרבותיים הנוגעים לתפישתם של תפקידים מגדריים בחברה; (ה) שינויים כלכליים, בעיקר כאלו הקשורים לרמת החיים בחברה הקפיטליסטית בכלל, ולהזדמנויות התעסוקה של גברים בפרט, המחייבים תעסוקה של שני בני הזוג. חשוב לציין כי אי-אפשר להצביע על גורם יחיד המסביר את השינויים שחלו. סביר אפוא להניח כי מדובר בשילוב של הגורמים השונים הקשורים אלו באלו. להלן אפרט את השינויים המרכזיים הללו ואת השפעתם על עבודת נשים בשכר.

מאז שנות השמונים חלה עלייה משמעותית ברמת ההשכלה של נשים ובמיוחד בשיעורי הכניסה שלהן למוסדות להשכלה גבוהה (Shavit & Blossfeld 1993). השיפור בהון האנושי של נשים נעשה במקביל לפתיחת הזדמנויות תעסוקה בשוק העבודה לבעלי השכלה גבוהה ולנשים בפרט. הגידול בשירותים החברתיים במרבית המדינות המתועשות, ולצדו המעבר ל"כלכלה חדשה" המאופיינת בתעשיות עתירות ידע ובמקצועות הצווארון הלבן, הבטיח תעסוקה לבעלי מיומנויות והכשרה פרופסיונלית. תהליכים אלו עברו גם על שוק העבודה הישראלי (שטייר, 2006), שבו נפתחו הזדמנויות תעסוקתיות לנשים וחל גם שיפור במעמדן (לתהליכים דומים בארה"ב ראו Cohen & Bianchi 1999). אמנם עדיין שרירים וקיימים פערים בין נשים וגברים בשכר ובקידום, אך חוקים להגברת השוויון המגדרי (כגון חוק ההזדמנויות השוות בתעסוקה, העדפה) הבטיחו נגישות נשים למקצועות יוקרתיים ושיפור בשכרן. כתוצאה מכך, הצטרפו לכוח העבודה גם נשים שבעבר העדיפו שלא להשתתף בשוק העבודה כל עוד ילדיהן קטנים, בשל העלויות הכרוכות בכך.

במדינות רבות חלו גם שינויים מרחיקי לכת בדפוסי משפחה, שאינם בלתי-תלויים בהזדמנויות הכלכליות של נשים. גיל הנישואין – ובעטיו גם גיל הכניסה להורות נדחה כמעט בכל המדינות המתועשות, כולל ישראל (ישראל, 2006; Brewster & Rindfus, 2000), בעיקר כתוצאה מהתרחבות ההשכלה הגבוהה בקרב נשים. בשל התחרותיות והפרופסיונליזציה המאפיינים את הכלכלה החדשה מעדיפות נשים רבות לבסס את מעמדן בשוק העבודה טרם כניסתן לתפקידי משפחה. התבססות זו מאפשרת להן לשמור על קשר רציף עם שוק העבודה גם לאחר שהן הופכות לאימהות (Tanigushi, 1999). במרבית מדינות המערב, ובמידה פחותה בישראל, חלה גם ירידה ניכרת בפרייון, והיא נקשרת לרמת ההשכלה של נשים ולהזדמנויות הפתוחות בפניהן בשוק העבודה (Brewster & Rindfus, 2000). כתוצאה מהירידה בילודה ומדחיית גיל הלידה, משקי הבית כיום קטנים מאלה שהיו בעבר, אולם נוכחותם של ילדים קטנים בבית מהווה עדיין מכשול עיקרי ליציאת נשים לשוק העבודה ולביסוס קריירה תעסוקתית מתמשכת.

ישראל יוצאת דופן בעולם המערבי מבחינת רמת הפרייון היציבה והגבוהה מאוד שבה בהשוואה לשאר המדינות המתועשות: 2.9 ילדים בקרב כלל האוכלוסייה ו-2.6 בקרב האוכלוסייה היהודית, לעומת ממוצע של 1.4 באיחוד האירופי (פוגל-ביז'אוי, 2006; ישראל, 2006; Toren, 2003). לכן קשה לראות

בשינויים משפחתיים, בעיקר כאלו הקשורים לפיריון (ישראל מאופיינת גם בשיעור נמוך מאוד של משפחות ללא ילדים), גורמים לשינוי בהרכב המפרנסים של משק הבית.

השתתפות אימהות בשוק העבודה מתאפשרת במדינות רבות בזכות מדיניות תומכת תעסוקה. מדיניות כזו, הכוללת בדרך כלל חופשות לידה בתשלום ובלא תשלום, חופשות הוריות, מעונות יום מסובסדים לילדים בגיל הרך, יום לימודים ארוך וכד', קיימת בצורה זו או אחרת במרבית מדינות המערב (Gornick & Meyers 2003) ואף בישראל. זוהי מדיניות המקלה על שילובן של אימהות לילדים קטנים במקומות העבודה ועל שמירת רצף תעסוקתי (Gornick et al., 1998; Stier et al., 2001). עם זאת, יש כיום ביקורת רבה על ההשלכות של מדיניות זו על דפוסי העבודה של נשים ועל הישגיהן בשוק העבודה – וכתוצאה מכך גם על מיקומן בתוך המשפחה (Mandel & Semyonov, 2006; Stier & Lewin-Epstein, 2007; Stier & Mandel, 2009; שטייר, 2005).

העלייה בהשכלת נשים, המודעות להגברת השוויון המגדרי, המדיניות תומכת התעסוקה והשתלבות נשים בשוק העבודה נוגעים גם לשינויים תרבותיים בכל הקשור לתפקידים מגדריים ולשוויון מגדרי (McLanahan, 2004). השתתפות נשים בשוק העבודה נתפסת כיום כחלק בלתי־נפרד מאופן הפעולה של משפחות, וכאחד מתפקידי הנשים בחברה. מחקרי עמדות מצביעים על תמיכה נרחבת בעבודת נשים בשכר, בעיקר בקרב האוכלוסייה הצעירה, ואילו חלוקת העבודה המגדרית המסורתית, המקצה לגבר את תפקיד המפרנס ולאישה את תפקיד המטפל, אינה מקובלת עוד כבעבר (Moen & Roeling, 2005). זאת ועוד. מרבית האנשים אינם מאמינים כי לעבודת אמהות בשכר השפעה שלילית על ילדיהן, במיוחד אם בתקופה שבה הילדים קטנים, מעורבותה בשוק העבודה חלקית בלבד (Scott, 2000; Alwin & Braun, 1996; Treas & Widmer, 2000). באופן כללי, במרבית מדינות המערב, ובהן ישראל, קיימת אווירה המעודדת עבודת נשים בשכר, ומקבלת את המשפחה בת שני המפרנסים כנורמטיבית (Treas & Widmer, 2000).

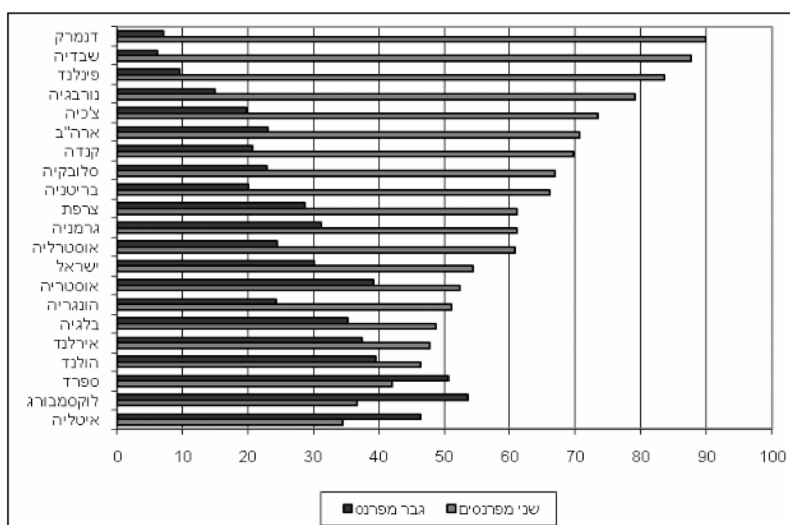
לבסוף, שינויים טכנולוגיים וכלכליים במדינות המערב, הכוללים הן עלייה בתרבות הצריכה וברמת החיים (Chafe, 1991; Schor, 1999) והן שינויים במבנה שוק העבודה וביחסי העבודה, הגבירו את הצורך בשני מפרנסים למשפחה. עם המעבר מתעשייה מסורתית לתעשייה עתירת ידע, התערערו כוחם של האיגודים המקצועיים וצמיחתם של דפוסי העסקה לא־שגרתיים, חל ערעור בביטחון

התעסוקתי ובשכר הריאלי של הגברים (Gallie et al., 1998). כל אלו מעמידים את עבודת שני בני הזוג כצורך כלכלי המוליך לשיפור רמת החיים של המשפחה כולה (Oppenheimer, 1997; Waite & Nielsen, 2001).

משפחות עם שני מפרנסים בעולם ובישראל

כפי שצייתי לעיל, המשפחה בת שני המפרנסים תופסת בהדרגה את מקומה של משפחת "המפרנס היחיד" במרבית המדינות המתועשות. בתרשים 1 מוצגים נתונים ממבחר מדינות באירופה, צפון ארה"ב ואוסטרליה המדגימים את שכיחותה של משפחה זו בסוף המאה ה-20. אפשר לראות כי במרבית המדינות אכן דפוס המשפחה הנשען על הגבר כמפרנס יחיד אינו הדפוס הדומיננטי, וכמו כן אפשר להבחין בשונות רבה בין המדינות. מהתרשים עולה כי במדינות הסקנדינביות, שהן המדינות ה"מובילות", רק במיעוט קטן של משפחות אין שני מפרנסים. לדוגמה, ב-90% מכלל המשפחות הזוגיות בדנמרק שני בני הזוג לוקחים חלק בפרנסת המשפחה ורק במיעוט מבוטל – 7% ממשקי הבית, יש מפרנס יחיד.

תרשים 1: שיעור המשפחות עם מפרנס אחד ועם שני מפרנסים מכלל משקי הבית הזוגיים במדינות נבחרות

מקור: LIS, שנות ה-90.

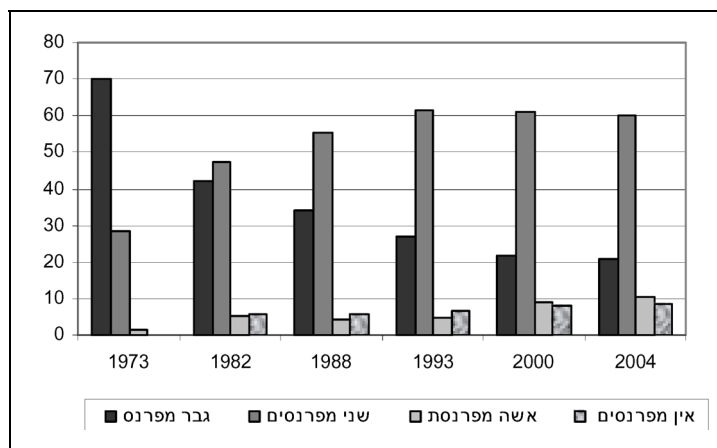
התמונה דומה למדי בשוודיה ובפינלנד. במרבית הארצות, שיעור המשפחות שיש בהן שני המפרנסים נמוך מעט מזה שבמדינות הסקנדינביות, אך הוא עולה על זה של המשפחות שבהן הגבר הוא מפרנס יחיד. רק בשלוש מהמדינות שנסקרו – איטליה, לוקסמבורג וספרד – עדיין מרבית משקי הבית הזוגיים הם בדגם המסורתי: באיטליה, רק בשליש מהמשפחות משתתפים שני בני הזוג בשוק העבודה, ובספרד השיעור של משפחות אלו אינו עולה הרבה מעבר ל-40%. כאמור, פערים אלו בין המדינות מלמדים על הגיוון במידת המעורבות של נשים החיות במשפחה זוגית בשוק העבודה.

גם בישראל חל שינוי בהתנהגות הכלכלית של נשים, וכתוצאה מכך עלה במידה ניכרת שיעור המשפחות שבהן שני בני הזוג משתתפים בשוק העבודה. עיקר השינוי חל במהלך שנות השבעים. בסוף שנות השישים השתתפו בכוח העבודה רק 29% מכלל הנשים בגיל 15 ומעלה, ואילו כיום מגיע שיעורן ל-53%. 80% מכלל הנשים היהודיות בגיל העבודה (25–55) לוקחות חלק פעיל בשוק העבודה (לעומת 84% מהגברים היהודיים) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). בשכבת גיל זו, מרבית הנשים נשואות ולפיכך מרמזים נתונים אלו על השכיחות הגבוהה של משפחות שיש בהן שני מפרנסים. העלייה הניכרת בהשתתפות נשים בכוח העבודה בישראל חלה בעיקר בקרב נשים נשואות, שהן אימהות לילדים (Kraus, 2002). עם זאת, החברה בישראל אינה עשויה מקשה אחת, ויש בה שונות רבה מאוד במיוחד בכל הקשור לעבודת נשים בשכר. באוכלוסייה הערבית בישראל תהליכי השינוי הם איטיים בהרבה ורק מיעוט מכלל הנשים משתתף בכוח העבודה (Kraus, 2002). יש אפוא לבחון תחילה, מהו השינוי שחל בישראל במבנה המשפחות ובאלו משפחות שני בני הזוג משתתפים בכוח העבודה.

בתרשים 2 מוצגת התפלגות משקי הבית הזוגיים בישראל על פי הרכב המפרנסים, החל מראשית שנות השבעים (בשנים שונות). התרשים מראה את השינוי שחל בהרכב המפרנסים של משפחות זוגיות במהלך שנות השבעים. בתחילת התקופה (1973), כ-70% מהמשפחות הזוגיות בגיל העבודה (18–65) היה מפרנס יחיד (הגבר), ואילו עשר שנים מאוחר יותר (ב-1982) ירד שיעור המשפחות מהדגם הזה לכדי פחות ממחצית (42%). מאז ועד היום הולך ומתמעט אחוז המשפחות מהדגם ה"מסורתי", והוא עומד כיום על כ-20%. בר-זמן עלה שיעור המשפחות שיש בהן שני מפרנסים: מ-28% מכל משקי הבית הזוגיים בגיל העבודה בראשית שנות השבעים לכ-60% ב-2004. מן הראוי לציין כי במהלך התקופה עלו

גם מספרם ומשקלם של משקי בית שבהם האישה היא מפרנסת יחידה או שאין בהם כלל מפרנסים. ייתכן שתהליכים אלו קשורים בפרישה מוקדמת משוק העבודה של גברים או של שני בני הזוג, או בעלייה בגודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל, שבה רק מיעוט גברים משתתף בכוח העבודה. ניתוח מעמיק של תופעה זו לא ייעשה במאמר הנוכחי.

תרשים 2. התפלגות המפרנסים במשקי בית זוגיים בישראל, 1973–2004

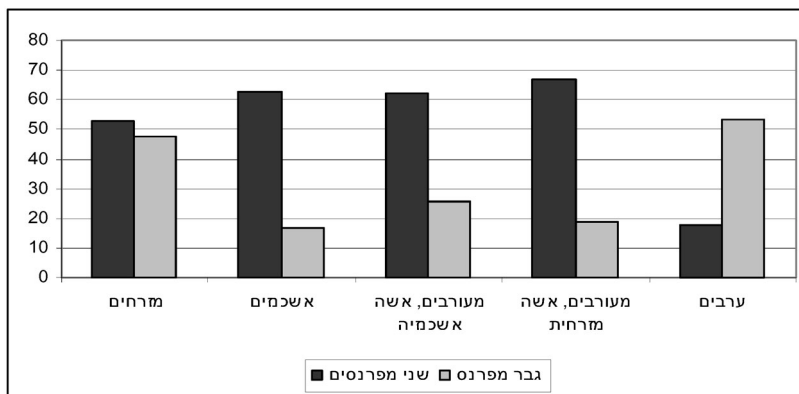

מקור: סקרי כוח אדם, שנים שונות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שונות בהרכב המפרנסים של משפחות אינה מבדילה רק בין מדינות, אלא גם בין קבוצות חברתיות בישראל. ראשית, כפי שמרמזים הנתונים על השתתפות נשים בשוק העבודה, קיימים הבדלים ניכרים בין משפחות יהודיות לערביות. באוכלוסייה היהודית נותר רק מיעוט קטן של משפחות שבהן הגבר מפרנס יחיד, ואילו באוכלוסייה הערבית התמונה שונה לחלוטין. כפי שאפשר לראות בתרשים 3, רק כ-19% מכלל משקי הבית הזוגיים הערביים שני בני הזוג משתתפים בכוח העבודה. גם בתוך האוכלוסייה היהודית נבדלות קבוצות מוצא שונות במידה שבה שני בני הזוג לוקחים חלק בפעילות הכלכלית. בבחינת התפלגות משפחות לפי קבוצות מוצא עולה כי כ-63% מהמשפחות שבהן שני בני הזוג ממוצא אשכנזי יש שני מפרנסים, אך רק 53% מכלל המשפחות שבהן הגבר מזרחי הן מהדגם הזה (שיעור המשפחות כפולות המפרנסים מכלל המשפחות המעורבות דומה לזה

שבקרר אשכנזים, ואף גבוה מכך כאשר האישה מזרחית ונשואה לגבר אשכנזי). עם זאת, במשך הזמן קטנו הפערים בין הקבוצות; בתחילת שנות השמונים רק בשליש מהמשפחות המזרחיות השתתפו שני בני הזוג בשוק העבודה, לעומת יותר ממחצית מהמשפחות בהן שני בני הזוג אשכנזים, והמשפחות ה"מעורבות" היו בתווך. פערים אלו קשורים כנראה להבדלי ההשכלה בין שתי הקבוצות (ר' כהן, 2006, 1998), וייתכן כי הם משקפים גם הבדלים בנורמות, הקשורים לתפקידי המינים ולחלוקת העבודה במשפחה (Lavee & Katz, 2002). אין ספק שלמגוון הנתונים שהובאו כאן השלכות על רמת החיים של משפחות מקבוצות האוכלוסייה השונות ועל האי-שוויון הכלכלי בישראל, נושא שיידון מאוחר יותר.

תרשים 3. התפלגות המפרנסים במשק הבית לפי קב' מוצא ולאום, 2004

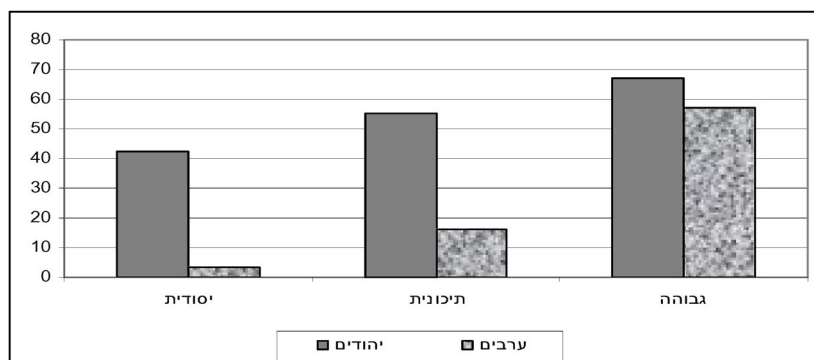

מקור: סקר הכנסות 2004, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

חשיבותה של ההשכלה בהסברת השתתפות נשים בשוק העבודה קיבלה תוקף במחקרים רבים בארץ ובעולם (Spain & Bianchi, 1996; Kraus, 2002). בישראל שיעור ההשתתפות של נשים שהשכלתן על-תיכונית גבוה מאוד (כ-80%) והוא הולך ויורד עם הירידה בהשכלה, אם כי נשים בכל רמות ההשכלה הגבירו את פעילותן הכלכלית. חשיבות ההשכלה נעוצה בעיקר בהזדמנויות תעסוקתיות טובות יותר שמציע שוק העבודה לנשים שיש להן השכלה גבוהה. בין היתר מציע השוק לנשים אלו כניסה למקצועות יוקרתיים, קידום ושכר גבוה יחסית (Kraus, 2002). תרשים 4 מציג הבדלים בהרכב המפרנסים של משפחות זוגיות על פי רמת ההשכלה של

הנשים. לדוגמה, ב-2004 היו המשפחות היהודיות עם שני מפרנסים 67% מכלל משקי הבית שבהם לאישה השכלה על-תיכונית, 55% מקרב המשפחות שבהן לאישה השכלה תיכונית ופחות מ-40% מהמשפחות שבהן לאישה השכלה נמוכה. מן הראוי לציין כי בקרב משפחות ערביות שבהן לאישה השכלה על-תיכונית, ב-57% מן המשפחות היו שני מפרנסים, אך בקרב שתי הקבוצות האחרות השיעורים היו נמוכים מאוד. בהשלכות של הבדלים אלו אדון בהמשך. באופן לא בלתי תלוי בהבדלים שנסקרו לעיל, למשפחות עם שני מפרנסים פחות ילדים מאשר למשפחות מהדגם המסורתי עם הגבר כמפרנס יחיד*.

תרשים 4: אחוז המשפחות הזוגיות עם שני מפרנסים לפי השכלת האשה ולאום, 2004

מקור: סקר הכנסות, 2004, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כיצד מאורגנים חייה של המשפחה שבה שני מפרנסים? האם זו משפחה שונה ממשפחה של מפרנס יחיד? מנקודת ראות כלכלית, משפחה של שני מפרנסים יכולה להשיג (לפחות פוטנציאלית) רמת חיים גבוהה יותר מאשר משפחה של מפרנס יחיד, מעצם העובדה ששני אנשים משתתפים בשוק העבודה ותורמים להכנסת המשפחה. ואולם מנקודת ראות סוציולוגית עולות שאלות לגבי מאפייניה

* נוסף על הנזכר לעיל נמצא כי שיעור המשפחות עם שני מפרנסים נמוך מעט בקרב קבוצות הגיל המבוגרות יותר (50 ומעלה), כנראה בשל הנטייה של נשים צעירות יותר להשתתף בכוח העבודה בשיעורים מוגברים ובשל פרישה מוקדמת משוק העבודה של נשים וגברים. הנתונים מבוססים על חישובים מסקר הכנסות 2004.

של משפחה זו ולגבי הבעיות הניצבות בפניה. ראשית, עולה השאלה האם המשפחה של שני מפרנסים יציבה ומספקת מסגרת הולמת לזוגיות והורות? גישות תאורטיות שונות דנות בסוגיה זו, ובהמשך אסקור שתיים מרכזיות, המעלות טענות (סותרות) לגבי עתידו ויציבותו של דפוס משפחה זה. שנית, יש לבחון כיצד מאורגן משק הבית במשפחות אלו ועד כמה הוא שונה מארגון משק הבית במשפחה המסורתית. הספרות העוסקת בקשרי הגומלין בין משפחה לעבודה מתמקדת בעיקר בסוגיות של ניהול הזמן במשפחה עם שני מפרנסים, ובמידת ההולמות של עולם העבודה לשינוי שחל במבנה המשפחה (Moen & Sweet, 2003). בעקבותיה התפתח דיון באסטרטגיות שמאמצים זוגות כדי להתמודד עם הקשיים שמשפחתם ניצבת בפניהן (Becker & Moen, 1999) וכן בהשלכותיהן של אסטרטגיות אלו על דפוסי עבודת נשים ועל אי-שוויון מגדרי הן במשפחה והן מחוצה לה. ולבסוף עולה השאלה, אם המשפחה החדשה משנה את מבנה אי-השוויון בחברה ואם היא תורמת להרחבתו או לצמצומו. על שאלות אלו אנסה לענות בסעיפים הבאים.

יציבותה של המשפחה עם שני מפרנסים

הגישה הכלכלית לחקר המשפחה מציבה את דגם המשפחה המסורתי, עם מפרנס יחיד, כארגון היעיל ביותר להשגת רווחה למשפחה (Becker, 1981). בבסיס החשיבה הכלכלית עומדת חלוקת העבודה המתמחה, שבה בעל הכישורים והיכולות הגבוהים ביותר בשוק העבודה ידאג (או תדאג) לפרנסת המשפחה ואילו מי שיעיל יותר בעבודת הטיפול יקדיש את מרב זמנו לבית ולמשפחה. אמנם התיאוריה אינה מניחה בהכרח חלוקת עבודה מגדרית, אך היא מושתתת על ההנחה כי בדרך כלל סיכוייהם של גברים בשוק העבודה טובים יותר מסיכוייהן של נשים, ולכן הגברים הם אלו המקצים את מרב זמנם לשוק העבודה ואילו הנשים, שלהן יש ממילא יתרון ביולוגי בטיפול בילדים, מתמחות בעבודת בית. חלוקת עבודה זו פועלת לרווחת המשפחה והיא הדרך הטובה והיעילה ביותר לתפקודה. על פי בקר, זהו דגם של משפחה יציבה ביותר, שכן נוצרת בו תלות בין שני בני הזוג – המפרנס זקוק לעבודות הטיפול הנעשות במשפחה, ואילו העוסקת בעבודת המשפחה זקוקה למשאבים הכלכליים המושגים בשוק העבודה. מנקודת ראות זו, השתתפותן של נשים בשוק העבודה פוגעת ביציבות המשפחתית בכמה אופנים – ראשית, בסיס התלות ההדדית נשבר משום שלאישה דרך משלה להשגת משאבים כלכליים בעוד הגבר עדיין זקוק למישהו שיבצע את עבודות

המשפחה. כתוצאה מכך יורד התמריץ של נשים להינשא או להישאר במסגרת הנישואין, והדבר יכול להשפיע על התערעורת השלמות המשפחתית. שנית, המשפחה חדלה להיות יעילה משום שחלוקת העבודה נשברה, ועתה ייתכן שיהיה על שני בני הזוג להקצות משאבים לשני סוגים שונים של פעילויות. יחידה כלכלית לא יעילה, על פי גישה זו, סופה שתתפרק. באופן כזה מסביר בקר את העלייה הניכרת בשיעורי הגירושין שהתרחשה במקביל לעלייה בהשתתפות נשים בתחום הכלכלי.

לעומת בקר טוענת אופנהיימר (Oppenheimer, 1997) כי חלוקת העבודה המתמחה אינה מתאימה עוד לעולם שבו אנו חיים כיום וכי בסיסי התלות במשפחה השתנו מן הקצה אל הקצה. אופנהיימר, הדנה בדפוסי הכניסה לנישואין, מדגישה כי שינויים כלכליים, חברתיים ותרבותיים גרמו לעלייה בהשכלה, ולפיכך להתארכות הזמן המושקע בה, וכן לשינוי "שוק הנישואין" ואת הבסיס לבחירת בני זוג. בעוד שבעבר נשים העריכו את הכוח הכלכלי של גברים ואילו גברים לא ראו יתרון בכוחן הכלכלי של נשים, כיום עולה חשיבות התרומה הכלכלית של נשים למשפחה. זאת ועוד: בכלכלה ההופכת לפחות יציבה, במצב של רמת חיים העולה בהתמדה ושל האיזוודאות המאפיינת את העולם הבר-תעשייתי, בני זוג מחפשים האחד אצל השני ביטחון כלכלי שיבטיח את רווחת משפחתם. בתנאי שוק העבודה ורמת החיים בעבר יכול היה מפרנס יחיד להבטיח קיום הולם וביטחון כלכלי למשפחתו. כיום מצב זה אפשרי רק כאשר שני בני הזוג לוקחים חלק בפרנסת המשפחה. כאשר שניהם עובדים, רמת החיים של משפחתם גבוהה באופן ניכר בהשוואה למצב שבו רק אחד מהם עובד.

אם כן, גם במשפחה עם שני המפרנסים קיימת תלות הדדית, אלא שהיא סימטרית מבחינה מגדרית. לא רק האישה תלויה בהכנסת הגבר להבטחת רמת חייה המבוקשת, אלא גם הגבר תלוי בהכנסת האישה באופן דומה. מכאן מתבקשת המסקנה כי דווקא המשפחה עם שני מפרנסים עשויה להיות יציבה יותר מהמשפחה המסורתית, ומתאימה יותר להתמודדות עם תנאי החיים המשתנים. אלא שהממצאים בתחום אינם עקיבים: מחקרים אחדים מצאו סיכויי גירושין גבוהים כאשר האישה עובדת (למשל, South, 2001; Poortman, 2005), ואילו אחרים מצאו ממצא מנוגד, או היעדר כל השפעה של עבודת נשים על יציבות המשפחה (White & Rogers, 2000; Blossfeld & Muller, 2002).

אין ספק כי המשפחה העובדת כיום נתקלת בקשיים שלא היו מנת חלקה של משפחה מהדגם המסורתי בעבר, ואילו המוסדות החברתיים, שקצב ההשתנות שלהם איטי יותר (אם בכלל), לא הצליחו עדיין להתאים את פעילותם לשינויים שחלו במשפחה. אחד המוסדות המרכזיים בחברה המעמיד קשיים מרובים בתפקודה של המשפחה העובדת הוא שוק העבודה. נראה כי תנאי החיים המשתנים לא שינו באופן יסודי את אופן הפעולה ואת צורת הארגון שלו. שוק העבודה בנוי עדיין על הנחות יסוד ממוגדרות, השייכות לתקופה שבה היה הגבר המפרנס היחיד וכל זמנו הוקדש לעבודת השוק. מעסיקים מצפים למחויבות גבוהה לעבודה, לקריירה יציבה וסדירה במהלך החיים, ובעיקר להשקעת זמן ממושכת, ואינם מביאים בחשבון את המחויבויות המשפחתיות, בהניחם כי יש מי שיטפל במשפחה ואין זה מעניינו של המעסיק או של הארגון (Gerson & Jacobs, 2007; Moen & Sweet, 2003; Moen & Roeling, 2005). הנחות יסוד אלו הן שמבנות את אופי ההשתתפות של נשים ושל גברים בשוק העבודה, ולפיכך נוצרים לחצי זמן על המשפחה המעלים ביתר שאת את בעיית השילוב בין משפחה ועבודה.

אסטרטגיות העבודה של משפחות עם שני מפרנסים

כאמור, אחת הדילמות המרכזיות שבפניהן ניצבת המשפחה העובדת היא שילוב של עבודת המשפחה עם עבודה בשכר. כיצד משלבים בני הזוג בין המטלות הללו, שלעיתים הן צולבות. בקר ומוהן (Becker & Moen, 1999), שחקרו אסטרטגיות של משפחות כפולות מפרנסים, מציינות כמה פתרונות שנקטו משפחות במטרה להתמודד עם לחצי הזמן ולחצי האחריות בשני מישורי הפעילות. אפשרות אחת היא מתן קדימות לעבודת השוק, הקצאת מרבית הזמן לעבודה מחוץ לבית והתמודדות עם עבודת הטיפול באמצעות העברתה לגורמים חיצוניים (כגון שכירת טיפול לילדים או רכישת מוצרי מזון מוכנים), או באמצעות ביצועה בזמן הפנוי שנותר. פתרון מסוג זה, שלכאורה מציג חלוקת עבודה שוויונית (בהנחה ששני בני הזוג נרתמים לעבודת הטיפול או נמנעים ממנה במידה שווה) הוא בעייתי למדי, הן בעומס העבודה המוטל על ההורים והן בהשלכות האפשריות על הילדים. ואכן, רק מספר קטן של משפחות אימצו אסטרטגיה כזו. במרבית המשפחות לעומת זאת, בחרו ההורים פתרונות המערבים בעיקר "הורדת הילוך" (Scaling back) בכל הקשור לתחום העבודה והעדיפו לשלב בין שני תחומי הפעילות. הדבר נעשה בכמה אופנים:

(א) שני בני הזוג מצמצמים או מגבילים את פעילותם בשוק העבודה כדי להקדיש יותר זמן למשפחה. אסטרטגיה זו תורמת הן לתפקוד המלא של המשפחה ושל משק הבית והן לשוויון רב יותר בין שני בני הזוג. אולם לא בכל מצב היא אפשרית – בשוק עבודה קפיטליסטי, כמו זה שבארצות הברית, שבה נערך המחקר, צמצום המעורבות בשוק העבודה פוגע לא רק במשאבים העכשוויים של המשפחה, אלא גם במשאביה העתידיים, באפשרויות ביסוס הקריירה והקידום של בני הזוג ובשכרם. במצב שבו עובדים מוערכים לא רק על פי ביצועיהם, והם גם נדרשים להקדיש את מרבית זמנם ומחויבותם לעבודה בשכר, כל נסיגה מדפוס כזה של עבודה פוגעת בהזדמנויות התעסוקתיות של העובד, בביטחון התעסוקתי שלו וכן בשכר ובהטבות הנלוות (Blair-Loy, 2003; Moen & Sweet, 2003);

(ב) אחד מבני הזוג מצמצם את פעילותו בשוק העבודה לטובת השני, מתוך כוונה שישקיע את מלוא מרצו בקריירה. לא במקרה במרבית המשפחות האישה היא שמצמצמת את מספר שעות העבודה שלה, מוותרת על השקעה בקריירה ותופסת את עבודתה כ"גיוב" נטול מחויבויות. מחקרים נוספים מראים כי במשפחה של שני מפרנסים ניתנת קדימות לעבודת הגבר, אם מתוך שיקולים כלכליים (הכנסתם של גברים גבוהה בדרך כלל מזו של נשים) ואם משיקולים תרבותיים (תפיסת הגבר כמפרנס ראשי, תפיסת תפקיד האישה כמטפלת ובעלת מחויבות גבוהה יותר למשפחה) (Pixley & Moen, 2003; Blair-Loy, 2003);

(ג) בני הזוג מחלקים ביניהם את מידת המעורבות בשוק העבודה במהלך חייהם המשותפים, בעיתוי שונה עבור כל אחד מהם: אחד מבני הזוג, בדרך כלל הגבר, מבסס את הקריירה שלו, ורק אחר כך (בעיקר כשהילדים גדלו או כאשר בן הזוג כבר התבסס די הצורך) מגביר השני, לרוב האישה את המעורבות בשוק העבודה.

מאסטרטגיות פעולה אלו עולות שתי מסקנות מרכזיות: ראשית, במציאות של שוק עבודה קפיטליסטי מתקשה משפחה עובדת לארגן את חיי העבודה והמשפחה בלי להתפשר. ההתפשרות, בהתאם לבחירה של בני הזוג, היא במידה כזו או אחרת על חשבון היכולת להשקיע במשפחה או בעבודה או בשניהם. כלומר, בני זוג, בעיקר אם הם הורים לילדים, חייבים לבחור בין סוגי הפעולות השונים ואין להם כמעט דרך ליהנות מכל העולמות – הן מהשקעה כרצונם בעבודה והן מהשקעה במשפחה. שנית, במרבית המקרים גם למשפחה עם שני מפרנסים תפיסה מסורתית של תפקידי המינים המקצה לאישה את תפקיד המטפל הראשי, המעורב פחות

בשוק העבודה. ואכן, בכל המדינות המתועשות, דפוסי העבודה של נשים ואופי מעורבותן בשוק העבודה מושפעים מאירועי המשפחה ומדרישות הטיפול. לעומת זאת, אלו של גברים כמעט אינם מושפעים מכך. נשים הן אלו ה"מורידות הילוך", במיוחד לאחר לידת הילדים, ולכן בממוצע הן עובדות בשוק העבודה פחות שעות מבני זוגן (Moen & Sweet, 2003). נשים רבות מאמצות דפוס עבודה חלקית כאסטרטגיה המאפשרת לשלב בין עבודת הבית והטיפול בילדים לבין עבודת שוק במשרה חלקית נתפסת לעתים קרובות כדרך ביניים המאפשרת לנשים להשקיע את מאמציהן בטיפול בבית ובמשפחה בלי לאתגר את הסדר החברתי הקיים ואת חלוקת העבודה המגדרית (שטייר, 2005). אולם מעורבות חלקית בשוק העבודה מקצה לנשים את תפקיד המפרנסת המשנית (Secondary Breadwinner), ובכך פוגעת בעצמאותן הכלכלית, ועל פי רוב מותירה בידיהן את ה"משמרת השנייה", זו של עבודות הבית והטיפול, כאילו לא היו מעורבות כלל בשוק העבודה (Stier & Lewin-Epstein, 2000). מכאן שנשים המועסקות במשרות חלקיות מוצאות את עצמן לא אחת תלויות כלכלית בבני זוגן, חוות לחצי עבודה ומשפחה ככל הנשים העובדות ונהנות פחות מהרווחה הכלכלית המוענקת למשפחה שבה יש שתי משכורות מלאות (Warren, 2004).

מה מסביר את הבחירה באסטרטגיות שילוב שונות? התאוריה הכלכלית תטען כי מי שההזדמנויות התעסוקתיות שלו (מבחינת שכר וסיכויי קידום) טובות יותר – ישקיע יותר מזמנו בשוק העבודה ואילו בן הזוג שסיכוייו בשוק העבודה טובים פחות ינמך את ציפיותיו ואת מעורבותו בשוק העבודה. לפי גישה זו, לשני בני הזוג עניין להעניק יתרון לקריירה של בן הזוג שיכול לתרום יותר לרווחת המשפחה, והבחירה של נשים ב"הורדת הילוך" מוסברת ביתרון היחסי שיש לגברים בשוק העבודה. מחקרים מהעת האחרונה מראים כי חל שינוי בתחום זה: בעבר, גם כאשר לאישה היו סיכויים טובים לקידום ולהשגת שכר גבוה בשוק העבודה, היא הייתה זו שוויתרה על קדימות בקריירה, ואילו כיום, יותר ויותר זוגות מביאים בחשבון את התרומה היחסית של כל אחד מהם ונותנים קדימות לקריירה בלא שיקולים תלויי-מגדר (Pixley & Moen, 2003). יש לזכור כי "הורדת הילוך", גם אם היא נעשית מתוך שיקולים של רווחת המשפחה, פוגעת באופן ניכר בנשים – שהן מרבית הנוקטות בה – ומנציחה את האי-שוויון המגדרי בשוק העבודה ובתוך המשפחה.

גם בישראל, ממוצע שעות העבודה של נשים נמוך מזה של גברים, וכ-40% מכלל הנשים מועסקות במשרות חלקיות. בבחינת השקעת הזמן של משקי בית בישראל עולה כי בישראל רק כ-8% מהמשפחות היהודיות שני בני הזוג משקיעים את עיקר זמנם (יותר מ-45 שעות שבועיות) בשוק העבודה (נתונים מקבילים בארצות הברית מצביעים על 21% מכלל המשפחות הזוגיות, (ר', Moen & Sweet, 2003). בחלק גדול מהמשפחות (יותר מ-44%), הגבר משקיע בשוק העבודה יותר מ-45 שעות ואילו האישה עובדת פחות מכך. מוהן וסוויט (2003) מכנים משפחה זו "נאו-מסורתית" ואילו פוגל-ביז'אוי (1999) מכנה אותה "ניאו-מודרנית". עם זאת, נמצא כי בשיעור דומה של משפחות מגבילים שני בני הזוג את שעות העבודה שלהם (אם כי ברבות מהן הבעל עובד במשרה מלאה והאישה במשרה חלקית), ורק כ-3% מהמשפחות האישה עובדת בשוק העבודה שעות רבות (45+) יותר מהבעל.

האם נשים מקבוצות חברתיות שונות מאמצות דפוסי הסתגלות שונים ללחצי הזמן כתוצאה מהשתתפות שני בני הזוג בשוק העבודה? הנתונים מישראל מצביעים על הבדלים ניכרים בתחום זה בין יהודים לערבים – כשני-שלישים מהיהודיות עובדות במשרה מלאה, לעומת פחות מ-29% מהנשים הערביות. בקרב נשים יהודיות רמת ההשכלה של האישה, הכנסת בן הזוג, נוכחות ילדים במשק הבית או המוצא אינם משפיעים על ההחלטה אם לעבוד במשרה חלקית או במשרה מלאה. לפיכך, ייתכן שהבחירה במעורבות חלקית בשוק העבודה נובעת משיקולים מגדריים הקשורים באופן ארגון משק הבית, או במבנה ההזדמנויות בשוק העבודה (Cohen & Stier, 2006).

השלכות על ילדים

הבעיה הבלתי-פתורה של עבודת הטיפול, הדרישות הצולבות מהמשפחה בכלל ומהנשים בתוכה בפרט לעבוד בשכר ובר-זמן להמשיך לטפל במשפחה, וחוסר ההיענות של המדינה ושוק העבודה לשינויים בארגון המשפחה, מעלים את השאלה הבלתי-נמנעת – מה קורה לילדים במשפחה החדשה? כפי שכבר ציינתי, המשפחה העובדת נתונה הן בלחץ זמן והן בלחצי תפקיד. בשנים האחרונות נעשים ניסיונות רבים להגביר את השוויון המגדרי באמצעות עידוד יציאת נשים לעבודה ופתיחת אפיקים לכניסת נשים למקצועות יוקרתיים שבעבר הודרו מהם. לעומת זאת, נעשה מעט מאוד להגברת השוויון בעבודת הטיפול הביתית. אימהות עומדות בפני

שני מסרים סותרים – עבודתן בשכר נתפסת כחשובה ואף הכרחית לשיפור רמת החיים של המשפחה ולהבטחת רווחתה; ויחד עם זאת מצופה מהן להמשיך בעבודת הטיפול ולהעמיד את טובת הילדים בראש מעיניהן.

אי-התאמה זו הקיימת בין מבנה יום העבודה, ציפיות המעסיקים מעובדיהם והאחריות הבלעדית של המשפחה לעבודת הטיפול, ממקד תשומת לב מחקרית בהשלכות היציאה לעבודה של בני זוג על הילדים. במציאות שבה הגברים אינם נוטלים כמעט חלק פעיל בעבודות הטיפול, עיקר הדיון הוא בהשפעת העבודה של נשים על ילדיהן, הטענות בדבר השפעת העבודה בשכר של אימהות אינן חד-משמעיות. מצד אחד הוצאת תפקידי הטיפול מהמשפחה והעברתם לידי מוסדות חברתיים (כגון מעונות יום) או מטפלות בשכר נתפסת הן על ידי ההורים עצמם (Blair-Loy, 2003) והן על ידי חוקרים כבעלת השלכות שליליות, ובכל מקרה כעדיפה פחות מאשר הטיפול ההורי. מהצד האחר, עבודת נשים נתפסת גם באור חיובי, ככזו העשויה להעשיר את הילד הן מבחינה אינטלקטואלית והן מבחינה כלכלית. המשאבים הנוספים המושגים באמצעות עבודת האם תורמים, על פי תפיסה זו, לשיפור מצבה הכלכלי של המשפחה כולה – ומכאן גם לשיפור מצבו של הילד, לשיפור סיכויי החיים שלו ולשיפור הסביבה החברתית שבה הוא חי וממנה הוא מושפע (McLanahan & Sandufer, 1994). עולה גם טענה כי מעורבות האם בשוק העבודה מעשירה את הילד הן משום שעולמה של האם מועשר והן משום שהרשתות החברתיות שלה מגוונות יותר (Parcel & Menaghan, 1994). המחקרים הרבים שנערכו בתחום וניסו לעמוד על השפעת עבודת האם (ולעתים רחוקות יותר גם על השפעת עבודת האב) על הילדים, אינם עקיבים. יש המדווחים על השלכות קוגניטיביות שליליות, במיוחד בשנות החיים הראשונות, ואילו אחרים מראים דווקא את ההשפעות החיוביות, או שאינם מוצאים כל השפעה לתעסוקת האם (Perry-Jenkins et al., 2000). דווקא בקרב משפחות מהמעמד הנמוך ובקרב משפחות חד-הוריות בראשות אם עובדת נמצאו השפעות חיוביות של עבודת האם על התפתחות הילדים (ר' גם Parcel & Menagen, 1994). מחקרים מראים גם כי לשהייה במעונות יום, אפילו בגיל הרך, אין השפעה שלילית על התפתחות הילדים, אם כי כמובן הממצא תלוי בטיב הטיפול המוענק לילד (Perry-Jenkins et al., 2000).

בנוסף, יש לזכור כי אף על פי שכיום מרבית האימהות עובדות בשכר והן נמצאות מחוץ לבית יותר מבעבר, אין פירוש דבר שהורים מקדישים פחות זמן

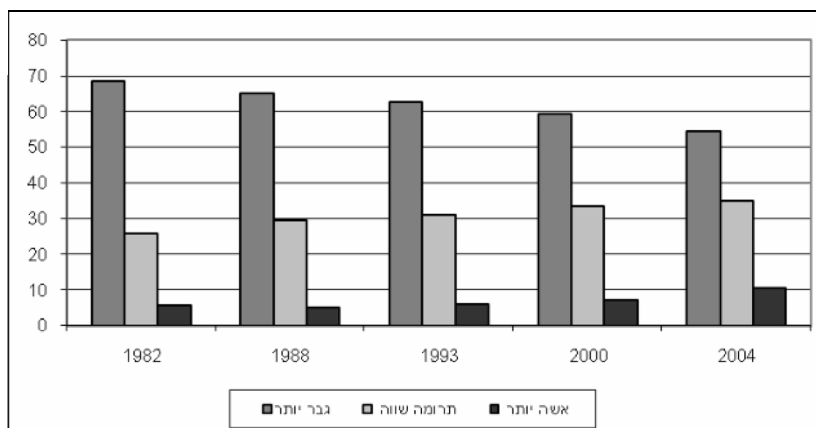
לילדים או שקשרי הורה-ילד נפגעים. Bianchi (2000) מציינת כי הילדים עצמם נמצאים כיום מחוץ לבית במשך זמן רב יותר מבעבר, ומגיל צעיר ביותר, עקב התרחבות מערכת החינוך לסוגיה. אם נביא בחשבון את העובדה שמרבית הנשים אינן מועסקות בשוק העבודה שעות ארוכות מאוד, נוכל לקבוע כי מרבית האימהות נמצאות עם הילדים בבית למשך זמן החופף במידה רבה להימצאות הילדים בו. ביאנקי גם מציינת כי כיום האבות נוטלים חלק פעיל יותר בטיפול בילדים, כך שהילדים לא רק שאינם חשופים פחות מבעבר לדמות הורית – אלא להפך. ברוח זו מסכמת גלינסקי (Gallinsky, 2007) ממצאי מחקר מקיף על יחסי הורים-ילדים, וטוענת כי בדרך כלל, הורים עובדים חשים שאינם מקדישים מספיק זמן לילדיהם, אולם הילדים אינם חשים כך ולעיתים מביעים רצון לבלות יותר זמן עם האב.

אי-שוויון מגדרי בתוך המשפחה

אחת השאלות החשובות המתעוררות לנוכח צמיחת המשפחה העובדת עוסקת במקומו של הגבר בתוך המשפחה ובעיקר בתפקידו כמטפל. הנגישות של שני בני הזוג – ולא רק של הגבר – לכסף משלהם עשויה להשליך גם על מידת אי-השוויון המגדרי בתוך המשפחה ועל יחסי הכוחות בין בני הזוג. במשפחה שבה הגבר מפרנס יחיד נוצרת תלות כלכלית של האישה שבאה לידי ביטוי, כפי שטוענת הובסון (Hobson, 1990) בשני ממדים: Exit ו-Voice. הראשון – "הקול" – מאפשר לנשים עצמאיות מבחינה כלכלית להתמקח על תנאי החיים בתוך המשפחה, בין שמדובר בשליטה על תקציבי המשפחה ובין שמדובר בחלוקת העבודה באופן כללי יותר; ואילו הממד השני – "היציאה" – מאפשר לנשים שיש להן מקור הכנסה משלהן לעזוב נישואין לא-מוצלחים. השאלות הנובעות מכאן הן באיזו מידה הצליחו נשים להשיג עצמאות כלכלית במשפחה שבה שני מפרנסים, ובאיזו מידה הושג שוויון מגדרי גם בעבודת המשפחה. מרבית המחקרים בתחום מראים כי למרות העלייה במעורבות הנשים בשוק העבודה, שהעלתה את תרומתן הכלכלית למשפחה והעניקה להן נגישות למשאבים כלכליים משל עצמן, עדיין קשה לדבר על "עצמאות כלכלית" ברמה גבוהה, שכן בדרך כלל נשים הן "מפרנסות משניות" (פוגל-ביז'או, 2006; Kraus, 2002) ורמת שכרן נופלת מזו של בני זוגן ולא בהכרח מקנה להן כוח רב ביחסים הביתיים. שאלת השוויון המגדרי במשק הבית נותרה אפוא עדיין סבוכה ומורכבת. בתחום הביתי נותרו

הנשים המטפלות העיקריות, ואילו תרומת הגברים לעבודות הבית נשארה שולית למדי (Stier & Lewin-Epstein, 2007). דפוסי העבודה של נשים עדיין שונים מאלו של גברים ומושפעים במידה רבה מאירועים ומאילוצים משפחתיים (Moen & Han, 2001), מעמדות ואוריינטציות כלפי עבודה בשכר (Hakim, 2002) וכן ממחסומים מבניים בשוק העבודה. מעורבותן של הנשים בשוק העבודה נופלת, אם כן, מזו של בני זוגן. במצב כזה, גם אם השכר ותנאי העבודה של נשים הוגנים, עדיין שכרן נמוך מזה של בני הזוג המועסקים בדרך כלל במשרה מלאה. יתרה מזו, מרבית הנשים מועסקות ב"מקצועות נשיים", שרמת השכר ואפשרויות הקידום בהם נמוכים יחסית למקצועות הגבריים (Kraus, 2002). עבודת הטיפול אינה זוכה לערך כלכלי או לתגמול כספי, כך שבמרבית המשפחות נשים מרוויחות פחות מבני זוגן, וכפועל יוצא מזה נותרת על כנה תלותן הכלכלית (אהרון, 2006). עם זאת, במהלך השנים חל גם שיפור בתרומה היחסית של נשים להכנסת המשפחה, כפי שאפשר לראות בתרשים 5.

תרשים 5: התפלגות משפחות על פי תרומת בני הזוג למשק הבית, 1982–2004

מקור: סקרי הכנסות שנים שונות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בשנות השמונים המוקדמות, בכ-70% מכלל המשפחות שבהן שני בני הזוג עבדו, הגבר הרוויח יותר מהאישה, ואילו כיום מצב זה קיים בכ-55% מן המשפחות. בשליש מהמשפחות שני בני הזוג תורמים באופן שווה להכנסת

המשפחה וב-10% מהמשפחות מרוויחה האישה יותר מבן זוגה (Stier, 2003). כלומר, אף על פי שנשים מוגבלות עדיין בבחירת המקצועות ובהיקף המשרה שלהן, הן הגבירו את מעורבותן בשוק העבודה, ההזדמנויות הכלכליות שלהן השתפרו – וכתוצאה מכך הן שיפרו גם את מעמדן הכלכלי בתוך המשפחה. מאחר שהכנסה היא משאב מרכזי גם במיקוח בתוך משק הבית, עשוי שיפור במעמדן הכלכלי של נשים להשליך לטווח ארוך על ארגון עבודת הבית (או על שלמות המשפחה).

האם חל שינוי בדפוסי חלוקת העבודה בתוך המשפחה במקביל לשינוי בדפוסי העבודה בשכר? העובדה שהן גברים והן נשים לוקחים עתה חלק פעיל בתחום הכלכלי, בפרנסת המשפחה, הותירה בלתי-פתורה את הסוגיה של תחום הטיפול במשפחה. השינוי שחל בדפוסי ההתנהגות של נשים לא גרר בעקבותיו שינוי משמעותי אצל הגברים: בעוד הנשים מגבירות את חלקן בתחום הכלכלי, הגברים לא הגבירו באופן ניכר את חלקם בעבודת הטיפול ואחזקת משק הבית (Bianchi et al., 2000). חלוקת העבודה המסורתית נותרה עדיין על כנה בכל מדינות המערב, כולל אלו המספקות תמיכה למשפחות העובדות ומעודדות חלוקה שוויונית של עבודת המשפחה (Stier & Lewin-Epstein, 2007). נשים נותרו האחראיות העיקריות על הטיפול בבית ובילדים, בין שהן עובדות בשכר במשך שעות ארוכות או קצרות, בין שהן מרוויחות שכר גבוה או נמוך. חלוקת העבודה בתוך המשפחה היא מגדרית ביסודה, וחלו בה שינויים מועטים בלבד במהלך השנים (Bianchi et al., 2000; Gershuny et al., 2005). אין זאת אומרת שלא חל שינוי בהקצאת הזמן לעבודת הבית. כפי שמצביעים מחקרים לא מעטים, יציאתן של נשים לשוק העבודה גרמה לשינוי בעיקר בכמות הזמן שהן משקיעות בעבודות הטיפול, ואילו השינוי בכמות הזמן שמשקיעים הגברים זניח (Lewin-Epstein et al., 2006; Stier & Lewin-Epstein, 2007; Hook, 2006). אמנם גברים הגבירו את מעורבותם בטיפול בילדים, אולם, כפי שמעידים דפוסי העבודה של נשים, עדיין מוקדם לדבר על שינוי בתוך המשפחה ועל חלוקה אחרת של עבודת הטיפול.

במחקרם המקיף על השלכות השינוי בהרכב המפרנסים במשפחה על דפוסי חלוקת העבודה בתוכה, מדווחים גרשוני וחבריו (Gershuny et al., 2005) כי נשים מתאימות לאלתר את זמן ההשקעה שלהן בבית לדפוס עבודתן, ואילו הגברים מסתגלים למציאות החדשה בקצב איטי יותר וברמה נמוכה יותר של מעורבות. גם בישראל נמצא כי במשפחות שבהן שני בני הזוג משתתפים בכוח העבודה, רמת השוויוניות בחלוקת העבודה גבוהה יותר מאשר במשפחות זוגיות אחרות (Lewin-

(Epstein et al., 2006). אולם גם במשפחות אלו ה"שוויון" מושג בעיקר באמצעות הפחתת הזמן שמקדישות הנשים העובדות מחוץ לביתן לעבודת הבית, ואין בכך כדי להעיד על שיתוף פעולה ממשי במטלות. ה"מהפכה" שבאה לביטוי ביציאת הנשים לשוק העבודה ובמיסודה של המשפחה שיש בה שני מפרנסים כמשפחה טיפוסית של סוף המאה ה-20 נעצרה למעשה בבית – בחלוקת המטלות הביתיות לא חלו שינויים מקבילים (Hochschild, 1989). ממצאי המחקרים מתייחסים בעיקר לזמן שמשקיעים בבית שני בני הזוג, ולהשפעה של השקעת זמן זו על הזמן המושקע בשוק העבודה ועל המשאבים המושגים בו. אולם עדיין יש לברר באיזו מידה תופסת משפחה שיש בה שני מפרנסים, ובעיקר באיזו מידה תופסת האישה המפרנסת, את תפקידה כעקרת בית וכמטפלת. האם הפחתת הזמן המושקע בעבודות הבית מרמזת על שינוי בעמדה של נשים כלפי מטלות אלו? באיזו מידה עבודת הבית היא חלק מזהותן העצמית של נשים המועסקות גם בשוק הכלכלי? במחקרים בין-לאומיים אפשר לראות כי במדינות שבהן מעודדים מאוד את הנשים להשתתף בשוק העבודה (לדוגמה, מדינות סקנדינביה) ויש בהן שיעור גבוה של משפחות עם שני מפרנסים, רמת ההשקעה במשק הבית (של נשים וגם של גברים) נמוכה באופן ניכר מזו המאפיינת מדינות שבהן ההתייחסות להשתתפות נשים בתחום הכלכלי מסורתית יותר (Stier & Lewin-Epstein, 2007). ייתכן שממצאים אלו מעידים על שינוי ערכי בכל הקשור לחשיבות של עבודת הבית. הסוציולוגית הבריטית הקים טוענת כי במדינות המפותחות יכולות כיום הנשים לבחור במידה רבה את סגנון החיים ההולם אותן ואת מידת ההשקעה בשני התחומים – בית ועבודה (Hakim, 2002). לדבריה, נשים בוחרות את סגנון חייהן על פי העדפותיהן-שלהן מתוך כמה אפשרויות הפתוחות לפניהן: מחויבות גבוהה לשוק העבודה (על חשבון המשפחה), מחויבות גבוהה למשפחה, או שילוב של מחויבויות חלקיות לעבודה ולמשפחה. מרבית הנשים בוחרות בקטגוריה השלישית משום שאינן מעוניינות להתחייב במידה רבה מאוד לשוק העבודה, אך הן בהחלט מעוניינות להיות מעורבות בתחום הכלכלי. בספרות המחקרית מתנהל ויכוח אם ההעדפות האלו הן שמכוונות נשים לאימוץ הדפוס המסגל, או שמא בחירתן היא תוצאה של אילוצים הנובעים מהיעדר חלופות לטיפול בבית ובילדים. מכל מקום דבריה של הקים מרמזים כי חל שינוי בחברה – בעבר היה דמיון רב באוריינטציות ובתפיסות של נשים את תפקידן, ואילו עתה מתפתחת שונות רבה המעידה דווקא על השתחררות מחלוקת העבודה המסורתית. השונות בין נשים

באה לידי ביטוי לא רק באופן הבחירה שלהן אלא גם בעצם היכולת לבחור. זו האחרונה מושפעת במידה רבה מהמצב הכלכלי במשק הבית, מהיכולת לשלב עבודה ומשפחה, מסוגי התעסוקות הפתוחות בפני נשים המעוניינות בשילוב או בהשקעה בלעדית בקריירה, ומנורמות והבדלים תרבותיים בין קבוצות חברתיות. כל אלו מיתרגמים להבדלים הולכים וגדלים בין משפחות ולפערים ביניהן.

אי-שוויון בין משפחות

כפי שראינו, לא בכל המשפחות בישראל יש שני מפרנסים. דגם המשפחה של שני מפרנסים מחדד את האי-שוויון בין סוגי משפחות שונים, וכן תורם להגברת הפערים הכלכליים בין קבוצות חברתיות הנבדלות בדפוסי עבודתן. כאשר במשפחה יש שני מפרנסים, עולה הכנסת משק הבית ומשתפר מעמדו הכלכלי. לעומת דגם המשפחות הזה ניצבים שני דגמים בולטים של משפחות: המשפחה המסורתית שבה רק הגבר מפרנס והמשפחה החד-הורית בראשות אישה. הדגם הראשון נמצא במגמת ירידה בעולם המערבי כולו, ואילו הדגם השני, המשפחה החד-הורית, נמצא במגמת עלייה. שני תהליכים חברתיים מעצבים את האי-שוויון בין משפחות זוגיות לחד הוריות: הראשון נעוץ במאפייני הנשים המשתתפות בשוק העבודה והשני במעמדן. כפי שהראו מחקרים רבים בחברה הישראלית (לדוגמה Haberfeld & Cohen, 1998; Kraus, 2002) ובחברות אחרות, פערי השכר בין נשים לגברים הם משמעותיים ויציבים למדי לאורך זמן. נשים מרוכזות במקצועות המציעים שכר נמוך ואפשרויות קידום מוגבלות, הן מופלות לרעה בשוק העבודה, ולרבות מהן יש היסטוריה תעסוקתית מקוטעת, המושפעת מאירועי משפחה. כל אלו חוברים להסביר מדוע שכרן נמוך בשוק העבודה. על פי רוב במשפחה שבה רק האישה מפרנסת הכנסת המשפחה נמוכה במיוחד, הן לעומת משפחה מסורתית שבה הגבר הוא מפרנס יחיד והן לעומת משפחה עם שני מפרנסים. לא בכדי משפחות חד-הוריות הן עניות יותר (שטייר ולוין, 2002; Casper et al., 1994). דגם המשפחה של שני מפרנסים עדיף מההיבט הכלכלי גם על המשפחה המסורתית, מעצם העובדה שיש לה שני מקורות הכנסה וכן ביטחון תעסוקתי רב יותר במקרה שאחד מבני הזוג מאבד את עבודתו. אולם המקור העיקרי לפער בין שני סוגי משפחות אלו בישראל נעוץ במאפיינים החברתיים של המשפחה בת שני מפרנסים. כפי שראינו, משפחות אלו נוטות להתרכז באוכלוסייה היהודית, ובתוכה – בקרב בעלי ההשכלה הגבוהה יותר. שילוב זה יוצר מצב שבו דווקא

משפחות שבהן לגבר יש יתרון כלכלי, נהנות מתוספת הכנסה מצד בת הזוג, ולא זו בלבד אלא שבדרך כלל גם היא מרוויחה יותר מאישה שהשכלתה נמוכה. ואילו בקרב המשפחות החלשות מבחינה כלכלית, שבהן עבודת האישה חיונית ביותר לשיפור רמת החיים – יש בדרך כלל רק מפרנס אחד. במשפחה שבה מספר רב יחסית של ילדים, האם אינה משתתפת בדרך כלל בכוח העבודה או שהיא עובדת רק על בסיס חלקי – ומכאן שיכולת המשפחה לספק את צורכי הילדים החיים בה נפגעת עוד יותר. אם כן, המשפחה עם שני המפרנסים מחדדת עוד יותר את הפערים החברתיים. נזכיר בהקשר זה כי שתי הקבוצות החלשות ביותר מבחינה כלכלית בישראל הן הערבים והחרדים. בשתי הקבוצות, שיעור המשפחות עם שני מפרנסים נמוך מאוד: בקרב החרדים שיעור גבוה מהגברים אינו משתתף בשוק העבודה והאישה היא מפרנסת יחידה, ובקרב הערבים – מרבית הנשים הנשואות אינן לוקחות חלק בשוק העבודה. בשני המקרים "המפרנס היחיד" הוא על פי רוב בעל שכר נמוך מאוד (בראשון, מאחר שמדובר בנשים המועסקות בעיקר במגזר הציבורי ובשני – בשל רמת ההשכלה הנמוכה והאפליה בשוק העבודה שחווים גברים ערבים) (Sa'adi & Lewin-Epstein, 2001). נוסף על כך, המשפחות בשתי הקבוצות מתאפיינות במספר רב של ילדים. גם הפער בין הקבוצות האתניות היהודיות בישראל מתחדד, לנוכח הקשר שנמצא בין מוצא עדתי והשכלה, אם כי, כאמור, הפערים בתחום זה מצטמצמים. מרבית המשפחות עם שני מפרנסים הן ממוצא אשכנזי (ברובן הגבר אשכנזי) ופערי ההשכלה והשכר בין הקבוצות בשילוב עם הדגם השונה של משפחות מיתרגמים לאי־שוויון גבוה בין משפחות. מכאן עולה גם החשיבות של התייחסות למבנה המשפחה כאשר באים לחקור סוגיות של אי־שוויון בשוק העבודה, תחום שברובו נחקר ברמת הפרט.

המשפחה העובדת ומדיניות חברתית

הדילמות העומדות בפני משפחה עובדת, בעיקר אלו הקשורות בשילוב משפחה, עבודה וטיפול בילדים, לא מצאו את פתרונן באמצעות המשפחה או בעזרת מנגנוני שוק העבודה. לפיכך מדגישים חוקרים ועושי מדיניות את הצורך בהתערבות המדינה בהנחת הבסיס לתנאים שיאפשרו את קיומן ותפקודן של המשפחות העובדות ויצמצמו את הקונפליקט בין שני התחומים – עבודה ומשפחה. שני הנושאים – השלכותיה של העבודה (בעיקר עבודת נשים) על רווחת המשפחה ובעיקר על רווחת הילדים ועומס הזמן המוטל על ההורים, בעיקר על הנשים,

עומדים בלב הדיון הציבורי בנושא (Gornick & Meyers, 2003). במדינות רבות, כולל בישראל, נהוגה מדיניות המכונה "מדיניות תומכת תעסוקה". בעבר כוונה מדיניות זו בעיקר כלפי נשים (למשל חופשות לידה בתשלום לאם), ואילו כיום היא מכוונת לכלל המשפחה, באמצעות ההכרה בתפקידו הטיפולי של האב. מדיניות כזו מאפשרת, למשל, חופשות הוריות בתשלום או בלא תשלום, ונתפסת כדרך לצמצום הקונפליקט בין משפחה לעבודה ולשמירת זכויות העובד של הורים. לצד מדיניות זו, המעוגנת בדרך כלל בחקיקה, התפתחה גם מערכת של פתרונות חלופיים לטיפול בילדים, כגון מעונות יום. מתוך הכרה בקיפוח הנשים במשפחה ובחברה צמחה מדיניות המצמצמת את חסמי העסקתן של נשים בשוק העבודה ואת האפליה הקיימת כלפיהן בקידום ובשכר (Gornick & Meyers, 2003).

ההשלכות של מדיניות מעודדת תעסוקה המכוונת למשפחה אינן מובנות מאליהן. מצד אחד המדיניות המשפחתית אכן מצליחה לאפשר את השתתפותן של הנשים בשוק העבודה, במיוחד כל עוד הילדים קטנים (Gornick et al., 1998; Stier et al., 2001). מדיניות כזו עשויה להיות יעילה בצמצום פערים חברתיים, מאחר שהיא מאפשרת את השתתפותן בפעילות כלכלית של נשים שהשכלתן נמוכה ורק מגוון מצומצם של הזדמנויות פתוח לפנייהן בשוק העבודה. היא גם מאפשרת טיפול טוב בילדים ומורידה את הלחצים שהורים חווים בניסיון לשלב בין שתי המטרות המרכזיות של עבודה ומשפחה. מהצד האחר, אף על פי שנשים (שהן עדיין המשתמשות העיקריות בחופשות לידה) יכולות לשמור על רציפות תעסוקתית, הרי למדיניות המכוונת בעיקר לנשים נודעות השלכות על מיקומן בשוק העבודה, על הבחירה המקצועית שלהן ועל דפוסי עבודתן. כפי שכבר הראה מספר לא מבוטל של מחקרים, זוהי מדיניות המקבעת במידה רבה את חלוקת העבודה המגדרית ומנתקת את הנשים ממקורות הכוח בחברה, מאחר שהיא ממוקדת בתפקיד הטיפולי של נשים ומוותרת מעט מאוד יכולת להשפיע על מעורבותם של גברים בעבודת הטיפול. חופשות הוריות בכלל וחופשות לידה במיוחד נלקחות בעיקר על ידי נשים גם כאשר הן פתוחות לגברים, וכתוצאה מכך אימהות הן החוות ניתוק ממושך משוק העבודה (במדינות אירופיות רבות חופשות הלידה נמשכות שנה ויותר). מדיניות זו גם נותנת תמריץ לאימהות להשתלב בתעסוקה פחות תובענית, במקרים רבים במגזר הציבורי ובתחומים נשיים (Mandel & Semyonov, 2005, 2006).

ככלל, קיימת הסכמה כי המדיניות הננקטת כיום, אין בה כדי להדביק את

צורכי המשפחה החדשה. ברוח זו קוראים חוקרים לארגון מחודש של שוק העבודה, תוך אימוץ ההנחה כי הן גברים והן נשים הם עובדים ומטפלים כאחד. בעיקר עולה הדרישה לקיצור שעות העבודה של הורים ולהחלת גמישות רבה יותר במבנה יום העבודה ובארגון חיי העבודה (Moen & Roeling, 2005; Gornick & Meyers, 2003; שטייר, 2005). שינויים כאלו, המייחסים גם לאבות תפקיד של מטפלים, עשויים להשפיע על שינוי באופן חלוקת עבודת הטיפול בין שני בני הזוג.

סיכום

בשנים האחרונות מתנהל דיון ציבורי ואקדמי בעתידה של המשפחה, העוברת שינויים משמעותיים. יש הרואים בעלייה בשיעורי הגירושין ובירידה בשיעורי הפרייון אות לשקיעתה של המשפחה (למשל, Popenoe, 1993) ואילו אחרים מציינים כי המשפחה אינה נעלמת אלא מסתגלת לתנאי חיים חדשים ומשנה את פניה (Goode, 2007). המשפחה אכן השתנתה, אך בוודאי שאינה נעלמת – מעבר לשינויים בדפוסים הדמוגרפיים הקשורים בנישואין, בגירושין ובילודה, המשפחות של היום, שמרביתן זוגיות, שינו את חלוקת העבודה בתוכן והפכו למשפחות עובדות. בין שמדובר במשפחה זוגית או חד-הורית, בבני זוג נשואים או זוגרים, בנישואין ראשונים או שניים, בבני זוג הטרוסקסואליים או הומוסקסואליים – ראשי המשפחה הם אנשים המעורבים גם בפעילות כלכלית, ומרבית הילדים חיים במשפחות שבהן שני ההורים משתתפים בכוח העבודה. השינוי שחל במשפחה ובהרכב המפרנסים בה מעלה סוגיות חברתיות שבעבר לא הטרידו את עושי המדיניות. כיום המדיניות מכוונת בעיקרה אל המשפחה, ואינה מנסה כלל לאתגר מוסדות חברתיים אחרים ונורמות חברתיות שהיו מקובלות עד כה. המדינה ושוק העבודה עדיין רואים בגבר מפרנס ראשי, ולפיכך עיקר המאמצים של המדיניות תומכת התעסוקה מופנים לשילוב נשים בשוק העבודה ולשיפור התנאים שיאפשרו להן לשלב את מטלות המשפחה עם מטלות עולם העבודה. מצב זה פירושו הותרת הסדר החברתי וחלוקת העבודה המגדרית על כנם, הגבלת מידת המעורבות של נשים בשוק העבודה, או לחלופין – הטלת עומס כפול עליהן. אמנם, ההשתתפות של נשים בעבודה בשכר משפרת את מצבה הכלכלי של המשפחה ואת מצבה של האישה בתוך המשפחה, אך יש לה גם השלכות בעייתיות לגבי אי-השוויון בחברה. כפי שציינתי, הולכים וגדלים הפערים בין משפחות שהסתגלו לשינוי ואלו שבהן לנשים הזדמנויות טובות בשוק העבודה, לבין משפחות מסורתיות שמעמדן הכלכלי

הולך ומתערער. עם העלייה בשיעור המשפחות שבראשן אישה יחידה, גדלים גם הפערים בין משפחות אלו לבין המשפחה הזוגית העובדת. אולם גם בתוך המשפחה העובדת מתפתחת שונות המגדילה את הפערים החברתיים – נשים עם הזדמנויות תעסוקה טובות ורמת חיים גבוהה יכולות להרשות לעצמן לקצץ בשעות העבודה (שלחן או של בן זוגן) או להוציא את מטלות הבית לעבודה שכירה (בעיקר של נשים אחרות). לעומתן, נשים ממשפחות מעוטות יכולות המשתתפות בכוח העבודה מוגבלות ביכולתן לבחור תפקיד בשוק העבודה. זאת ועוד. לא אחת הן משקיעות שעות רבות של עבודה כדי להשלים את הכנסת המשפחה ואינן יכולות להפחית בהן, ומאחר שאין באפשרותן לשכור עזרה, מוטל עליהן עומס כפול בבית. בעיות אלו, שרק ילכו ויתגברו בעתיד, הן האתגרים המוצבים כיום בפני עושי המדיניות.

מקורות

- אהרון, ג. (2006). אי שוויון במשק הבית: תלות כלכלית של נשים נשואות בישראל לאורך זמן. *סוציולוגיה ישראלית*, ח(1), 87–112.
- פוגל-ביזיאוי, ס. (1999). משפחות בישראל – בין משפחתיות לפוסט-מודרניות בתוך: ד. יזרעאלי, א. פרידמן, ח. הרצוג, מ. חסן, ח. נוה וס. פוגל-ביזיאוי (עורכות), *מין, מיגדר ופוליטיקה* (עמ' 167–215), תל אביב: הקבוץ המאוחד.
- פוגל-ביזיאוי, ס. (2006). משפחה בתוך: א. רם ונ. ברקוביץ (עורכים), *אי/שוויון* (עמ' 265–273) באר שבע, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- ישראל. (2006). *שנתון סטטיסטי לישראל, 2005*, מס' 57. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- כהן, י. (1998). פערים סוציאקונומיים בין מזרחים ואשכנזים 1975–1995. *סוציולוגיה ישראלית*, א(1), 115–134.
- כהן, י. (2006). פערי שכר לאומיים, מגדריים ואתניים, בתוך: א. רם ונ. ברקוביץ (עורכים), *אי/שוויון* (עמ' 339–347). באר שבע, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- שטייר, ח. (2005). קשרי הגומלין בין עבודה בשכר לעבודה במשפחה. *סוציולוגיה ישראלית*, ז(1), 143–163.
- שטייר, ח. (2006). שוק עבודה, בתוך: א. רם ונ. ברקוביץ (עורכים), *אי/שוויון* (עמ' 385–392). באר שבע, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- שטייר, ח. וע. לוין. (2002). השפעת תעסוקת נשים על עוני בישראל. *ביטחון סוציאלי*, 48–62.

- Becker, G.S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge: Harvard University press.
- Becker, P.E. & Moen, P. (1999). Scaling back: Dual-career couples' work-family strategies. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 995–1007.
- Bianchi, S.M., Milkie, M.A., Sayer, L.C., & Robinson, J.P. (2000). Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces*, 79, 191–228.

- Bianchi S. (2000). Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity? *Demography*, 37, 401–414
- Blair-Loy, M. (2003). *Competing devotions: Career and family among women executives*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Blossfeld H-P. & Hakim, C. (1997). *Between equalization and marginalization: Women working part-time in Europe and the United States of America*, Oxford: Oxford University Press.
- Blossfeld H-P. & Muller, R. (2002). Guest editors' introduction Union disruption in comparative perspective: The role of assortative partner choice and careers of couples. *International Journal of Sociology*, 32, 3–35.
- Brewster, K.L. & Rindfuss, R.R. (2000). Fertility and women's employment in industrialized nations. *Annual Review of Sociology*, 26, 271–296.
- Casper, L. M., McLanahan, S. S. & Garfinkel, I. (1994), The gender-poverty gap: What we learn from other countries. *American Sociological Review* 59, 594–605.
- Chafe, W. H. (1991). *The paradox of change*. New York: Oxford University Press.
- Cherlin. A. (2004). The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family* 66, 848–861
- Cohen, P.N. & Bianchi, S. (1999). Marriage, children, and women's employment: What do we know? *Monthly Labor Review*, 22–31
- Cohen, Y. & Stier, H. (2006). The rise in involuntary part-time employment in Israel. *Research in Social Stratification and Mobility*, 24, 41–54
- Gallie, D., White, M., Cheng, Y. & Tomlinson, M. (1998). *Restructuring the employment relationship*. Oxford: Clarendon Press.
- Gallinsky, E. (2007). What children think about their working parents. In A. S. Skolnick & J. H. Skolnick, (Eds.) *Family in transition* (pp. 304–315). 14th edition. Boston: Pearson.
- Gerson, K. & Jacobs, J.A. (2007). The work-home crunch. In A. S. Skolnick & J. H. Skolnick, (Eds.) *Family in transition* (pp. 350–359). 14th edition. Boston: Pearson.
- Gershuny, J, Bittman, M. & Brice, J. (2005). Exit, voice, and suffering: Do couples adapt to changing employment patterns. *Journal of Marriage and Family*, 67, 656–665.
- Goode, W. J. (2007). "The theoretical importance of the family." In A. S. Skolnick & J. H. Skolnick, (Eds.) *Family in transition* (pp. 14–25). 14th edition. Boston: Pearson.
- Gornick, J.C. & Meyers, M. K. (2003). *Families that work: Policies for reconciling parenthood and employment*. New York: Russell Sage.
- Gornick J. C, Meyers, M.K. & Ross, K.E. (1998), Public policies and the employment of mothers: A cross-national study. *Social Science Quarterly*, 79(1), 35–54.
- Haberfeld, Y. & Cohen, Y. (1998). Earnings gap between Israel's native born men and women: 1975–1993. *Sex Roles*, 39, 855–872.

- Hakim, C. (2002), Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labor market careers. *Work and Occupations*, 29, 428–459.
- Hobson, B. (1990). No exit, no voice: Women's economic dependency and the welfare state. *Acta Sociologica*, 33, 235–250.
- Hochschild, A. (with Machung, A.) (1989), *The second shift: Working parents and the revolution at home*. New York: Viking.
- Hook, J. (2006). Care in context: Men's unpaid work in 20 countries, 1965–2003. *American Sociological Review*, 71, 639–660.
- Izraeli, D. N. (1992). Culture, policy, and women in dual-earner families in Israel. In S. Lewis, D. N. Izraeli & H. Hootsmans (Eds.), *Dual-earner families: International perspective* (pp. 19–45). Sage.
- Kraus, V. (2002). *The secondary breadwinner: Israeli women in the labor force*. Praeger.
- Lavee, Y. & Katz, R. (2002), Division of labor, perceived fairness, and marital quality: The effect of gender ideology. *Journal of Marriage and Family* 64, 27–39.
- Lewin-Epstein, N., Stier, H. & Braun, M. (2006). The division of household labor in Germany and Israel. *Journal of Marriage and Family* 68, 1147–1164.
- Mandel H. & Semyonov, M. (2005). Family policies, wage structures, and gender gaps: Sources of earnings inequality in 20 countries. *American Sociology Review*, 70, 949–968.
- Mandel H. & Semyonov, M. (2006). A welfare state paradox: State interventions and women's employment opportunities in 22 countries. *American Journal of Sociology*, 111, 1910–1949.
- McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994). *Growing Up with a Single Mother*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- McLanahan, S. (2004). Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition. *Demography*, 41, 607–627.
- Moen, P. & Han, S-K. (2001). Gendered careers: A life course perspective. In R. Hertz and N. L. Marshall (Eds.) *Working Families: The Transformation of the American Home* (pp 742–57). Berkeley: University of California Press.
- Moen, P. & Sweet, S. (2003). Time Clocks: Work-Hour Strategies. In P. Moen (Ed.), *It's about time: Couples and careers* (pp. 17–34). Ithaca: ILR Press, Cornell University Press.
- Moen, P. & Roeling, P. (2005). *The career mystique: Cracks in the American dream*. Lenham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- OECD, 2001. Employment outlook.
- Oppenheimer, V. K. (1997). Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23, 431–453.
- O'Reilly J. & Fagan C. (Eds.) (1998). *Part-time prospects: An international comparison of part-time work in Europe, North America and the Pacific Rim*. London: Routledge.
- Parcel T. L. & Menaghan, E.G. (1994). Early parental work, family social capital, and early childhood outcomes. *American Journal of Sociology* 99, 972–1009.

- Parsons, T., Bales R.F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Glencoe: The Free Press.
- Perry-Jenkins, M., Repeti, R.L., & Crouter, A.C. (2000). Work and family in the 1990. *Journal of Marriage and Family*, 981–998.
- Pixley, J. E. & Moen, P. (2003). Prioritizing careers. In P. Moen (Ed.), *It's about time: Couples and careers* (pp. 183–200). Ithaca: Cornell University Press.
- Poortman, A-R. (2005). Women's work and divorce: A matter of anticipation? A research note. *European Sociological Review*, 21, 301–309.
- Popenoe, D. (1993). American family decline, 1960–1990: A review and appraisal. *Journal of marriage and the Family*, 55, 527–555.
- Sa'adi, A.H. & Lewin-Epstein, N. (2001). Minority labour force participation in the post-fordist era: The case of the Arabs in Israel. *Work, Employment and Society*, 15, 781–802.
- Schor, J. B. (1999). *The overspent American: Why we want what we don't need*. New York : Harper Perennial.
- Scott, J., Alwin, D.F., & Braun, M. (1996). Generational changes in gender-role attitudes: Britain in a cross-national perspective. *Sociology* 30, 471–492.
- Shavit, Y. & Blossfeld, H-P. (Eds.) (1993). *Persistence inequality: changing educational attainment in thirteen countries*. Boulder, CO: Westview Press.
- South, S. J. (2001). Time-dependent effects of wives' employment on marital dissolution. *American Sociological Review*, 66, 226–245.
- Spain, D. & Bianchi, S.M. (1996). *Balancing act: Motherhood, marriage, and employment among American women*. New York: Russell Sage Foundation.
- Stacey, J. (1993). Good riddance to "the Family": A response to David Popenoe. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 545–547.
- Stier, H. (2003). Still secondary breadwinners? Changes in wives' contribution to family income in Israel, 1982–2004. Paper presented at the RC28 meetings, New York.
- Stier, H. & Lewin-Epstein, N. (2000). Women's part-time employment and gender inequality in the family. *Journal of Family Issues*, 21, 390–410.
- Stier, H. & Lewin-Epstein, N. (2007). Policy effects on the division of housework. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 9, 235–259.
- Stier, H., Lewin-Epstein, N. & Braun, M. (2001). Welfare regime, family-supportive policy, and women's employment along the life course. *American Journal of Sociology*, 106, 6, 1731–60.
- Stier, H. & Mandel, H. (2009). Inequality in the family: The institutional aspects of women's earning contribution. *Social Science Research*, 38, 594–608.
- Taniguchi, H. (1999). The timing of childbearing and women's wages. *Journal of Marriage and the family*, 61, 1008–1019.
- Toren, N. (2003). Tradition and transition: Family change in Israel. *Gender Issues*, 21, 60–76.

- Treas, J. & Widmer, E.D. (2000). Married women's employment over the life course: Attitudes in cross-national perspective. *Social Forces*, 78, 1409–1436.
- Waite, L. J. & Nielsen, M. (2001). The Rise of the Dual Earner Family, 1963–1997. In R. Hertz & N. L. Marshall (Eds.) *Working families: The transformation of the American home* (pp. 23–41). Berkeley: University of California Press.
- Warren, T. (2004). Working part-time: Achieving successful work-life balance? *British Journal of Sociology*, 55, 99–122.
- White, L., & Rogers, S., (2000). Economic circumstances and family outcomes: A review of the 1990's. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1035–1051.